

BARTHA ÁKOS¹

*„Fegyveres” vagy „felfegyverzett” ellenállás? Lehetőségek és dilemmák**

„Armed” or „Weapon-Carrying” Resistance? Possibilities and Dilemmas

Absztrakt

A tanulmány a második világháború alatti magyarországi ellenállás formáit vizsgálja, különös tekintettel a fegyveres és a felfegyverzett, de nem feltétlenül harci cselekményeket eredményező ellenállási módokra. A szerző a nemzetközi szakirodalom fogalmi kereteit felhasználva mutatja be az ellenállás fogalmának harci cselekményeken túli kiterjesztését az embermentésre, a szimbolikus és a szellemi ellenállásra vonatkozóan. Külön figyelmet szentel a kommunista irányítású akciócsoportok működésének, valamint a nem kommunista szereplők – például arisztokraták, katonatisztek – által vállalt kockázatos embermentő tevékenységeknek. A tanulmány hangsúlyozza, hogy a sikeres embermentéshez gyakran elegendőnek bizonyult a fegyver és az egyenruha tekintélye, tényleges fegyverhasználatra nem került sor. Az ekképp értett felfegyverzett ellenállás kutatása nemcsak az ellenállás sokszínűségére vonatkozó ismereteinket gyarapíthatja, hanem hozzájárulhat a korszak társadalmi viszonyainak alaposabb megértéséhez is.

Kulcsszavak: ellenállás, fegyveres ellenállás, embermentés, második világháború, Magyarország megszállása

Abstract

This study examines the forms of resistance in Hungary during the Second World War, with particular attention to both armed resistance and “weapon-carrying” modes that did not necessarily involve combat operations. Drawing on the conceptual frameworks of international scholarship, the author expands the notion of resistance beyond acts of violence to include rescue operations, symbolic actions, and intellectual defiance. Special focus is placed on the activities of Communist-led action groups, as well as the high-risk rescue

¹ Tudományos főmunkatárs, ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Történettudományi Kutatóintézet.

* A tanulmány a Nemzeti Emlékezet Bizottsága által 2022. április 21-én Budapesten megrendezett *Magyar ellenállás a második világháború idején* című konferencián elhangzott előadás – kibővített és aktualizált – írott változata.

efforts undertaken by non-Communist actors – such as aristocrats and military officers. The study emphasizes that in many cases, the mere authority of a weapon or uniform proved sufficient for successful rescue efforts, without the actual use of force. Research into this form of “weapon-carrying” resistance may not only deepen our understanding of the multifaceted nature of resistance but also shed light on the broader social dynamics of the period.

Keywords: resistance, armed resistance, rescue of persecuted persons, World War II, occupation of Hungary

„[...] A fekete, gyorsbeszédű fiatalember közli, hogy a Szent Imre herceg úti SS barakkokat fogjuk megtámadni egy másik csoport segítségével, amelyik kézigránátokat dob be az ott lakó SS-ekre és a kitódulókat mi a barakk másik végében géppisztolyokkal fogadjuk. Mindjárt el is indulunk a fékutak és az időigény pontosítására, bemérésére [...]. A legközelebbi találkozáson közli, hogy az akció elmarad az új, Lakatos-kormány hivatalba lépése miatt. Megragadom az alkalmat és felvetem, hogy nem kellene inkább üldözötteket mentenünk, mint a világverő német hadsereget szűnyogcsípésekkel irritálni? A válasz »a Pártnak nem ez az álláspontja«. Kérdésemre, hogy milyen pártnak, így válaszolt: »[A] kommunista pártnak.« Hát, ezt sem tudtam.”²

A fenti idézet Szent-Györgyi Albert vejétől, az országot az 1956-os forradalom és szabadságharc után elhagyó Libik Györgytől származik, aki így emlékezett vissza ellenállási kapcsolatára Fehér Lajossal, a Kommunista Párt (KP) fegyveres akciógárdáinak irányítójával.³ Libik „felvetése” nem hullott termékeny talajra, s a kommunista irányítású akciógárdák egészen 1944. december közepéig folytatták tevékenységüket Budapesten. Legsikeresebb robbantóikat 1945 után elismerték, stallumokkal jutalmazták, és még az 1987-es „Partizánlexikonban” is külön szócikket kaptak.⁴ Libik nevét azonban hiába keressük ugyanitt. Ez egyrészt a kommunizmus idején kényelmetlenné lett 1944-es kapcsolataival (például Raoul Wallenberg, Karig Sára), másrészt „disszidálásával”, harmadrészt pedig azzal magyarázható, hogy az ellenállás

² Libik 1994.

³ Papp 2017, 79–89.

⁴ Ajtai Miklós, Csillik Gábor, Egri János, Jamrich Mihály, Janikovszky Béla, Padányi Mihály, Weinberger Dezső, Weinberger Miklós szócikkeihez: Liptai 1987, 12, 59, 76, 139, 248, 351–352.

általa végzett csendesebb módozataira hagyományosan kevesebb rivaldafény irányul.⁵

A Libik által felvetett egyik dilemma – a fegyveres harc értelme – már korábban is élesen felmerült a cionista ellenállás kapcsán,⁶ míg a másik vonatkozás – a KP zsidómentés iránti érdektelensége – 1989 előtt Magyarországon tabunak számított, s egyúttal hozzájárult az embermentésre irányuló alapkutatások elmaradásához is.⁷ A fegyveres ellenállás és az embermentés mindazonáltal egyáltalán nem zárta ki egymást. A jelenség bemutatásához a magyar ellenállást nemzetközi kontextusba helyezve az ellenállás, illetve kifejezetten a fegyveres ellenállás fogalmát és lehetőségeit vizsgálom meg ezúttal.

Az ellenállás fogalmi keretei

A nemzetközi szakirodalom nemcsak a fegyveres összetűzéseket, robotlásokat, hanem az embermentést, sőt a propagandát és a szimbolikus tetteket, vagyis a szellemi ellenállás különböző megnyilvánulási formáit is ellenállásnak tartja.⁸ Az értelmi keretezés is alaposan megváltozott, diverzifikálódott az utóbbi évtizedekben: az ellenállást ideológiaként definiáló megközelítés (*anti-Fascism*) mellett teret nyert az *anti-Nazi* jelzős szerkezet, miközben a nyugat-európai ellenállás működését összefoglaló kötet szerzője művében és annak címében is kerüli a jelzőhasználatot (*resistance*).⁹ A délkelet-európai térségre fókuszáló kutatók a német szövetségi rendszer elleni (*anti-Axis*) tetteket összegzik, hangsúlyt helyezve az ellenállás és a kollaborálás közti – sokszor szemérmesen elhallgatott – szűrkezőnákra, a szellemi ellenállás különbö-

⁵ Libik édesapja kapcsolatain keresztül német rendszámú autókat kapott, melyekkel üldözötteket, röpiratokat és fegyvereket szállított. Vö. Sárvári 1988. Libikhez részletesen: Medgyesi 2025.

⁶ Karsai 1999.

⁷ „A kommunista rendszerek, amelyek Kelet-Közép-Európában 1947–48-ban a Szovjetunió segítségével hatalomra kerültek, gyakorlatilag megtiltották azoknak a holokauszttal kapcsolatos munkáknak a megjelentetését, amelyek nem a kommunisták – többnyire a fikció kategóriájába tartozó – ellenállási tevékenységét hangsúlyozták.” Brahm 2010, I. kötet, 8.

⁸ Ueberschär 2008, VI–VII.

⁹ Wieviorka 2019.

ző formáira és az embermentésre.¹⁰ Hasonlóképpen jártak el a magyarországi ellenállás 104 portréját közreadó, 2025 tavaszán megjelent kötet szerkesztői is.¹¹

Hogy a fenti kategóriákra konkrét példákat is említsünk, szellemi ellenállás körébe veendő Magyarországon az 1939 szeptemberében bevezetett előzetes cenzúra ellenére egészen a német megszállásig legálisan működő náciellenes sajtó – például a *8 Órai Ujság*, a *Magyar Nemzet* és a *Népszava* – tevékenysége, az illegális sajtótermékek előállítása és terjesztése, a röplapozás és a „nyalókázás”.¹² De idetartoznak a különböző propagandakampányok is, mint például a BBC által a francia területeken, Olaszországban és Skandináviában is sikerrel bátorított V-mozgalom, melynek nyomán a szövetségesek győzelmét hirdető V betűk lepték el a házak falait 1941 első hónapjaiban.¹³ A német nemzetiszocialista államvezetés által kiirtásra ítélt zsidóság vonatkozásában pedig az emberi mivolthoz való ragaszkodás, vagyis – például – a vallás gyakorlása, a kultúra művelése és a borzalmak megörökítése, ekképp a naplóírás is az ellenállás tárgykörébe tartozik.¹⁴

A németek által megszállt országok történetei azt is példázzák, hogy az ellenállás és a kollaboráció nem mindig két egymást kizáró végpontként, hanem gyakorta egy széles skálán mozgó aránypárként képzelhető el.¹⁵ Magyarán ahhoz, hogy valaki eredményesen tudjon ellenállni, közel kellett lennie az eseményekhez, akár saját akaratából, akár azon kívül. Utóbbi esetre hoz megrendítő példákat Primo Levi a náci koncentrációs táborok Sonderkommandóit vizsgálva, ahol ugyanaz az ember felfogható áldozatként és elkövetőként, vagy legalábbis tettestársként. A „kollaboránsnak álcázott ellenállók”¹⁶ között azonban olyanok is akadtak, akik teljesen saját akaratukból vállalkoztak erre a veszélyes játékra. Magyar viszonylatban erre Mikó Zoltán vezérkari százados

¹⁰ Newman–Škodrić–Ristanović 2023.

¹¹ Bartha–Kiss–Szekér 2025.

¹² „Nyalóka”: enyvható falragasz, mely egyébként nemcsak a kommunistáknak, hanem a nyilasoknak is kedvelt illegális agitációs eszköze volt. Liptai 1987, 236. Nyilas viszonylatban: GVM, Juhász Vilma Gyöngyvér visszaemlékezései Gysz.: 9487/12, 5. kazetta.

¹³ Wieviorka 2019, 37–38.

¹⁴ Bauer 1998.

¹⁵ Maga a kollaboráció-kooperáció sem maguktól értendő fogalmak. Lengyel viszonylatban lásd: Boehler–Młynarczyk 2018, 235–241.

¹⁶ Levi 1990, 52.

esete a legjobb példa, akinek beosztása szerint szovjetellenes fehér partizán egységeket kellett volna szerveznie a nyilas uralom alatt, ám ő ennek éppen az ellenkezőjét tette: a németek ellen konspirált, neves íróknak adott életmentő papírokat és megszervezte a budapesti ellenállás egyik legfontosabb tranzitállomását a Rózsadombon. Számosan voltak olyanok is, akik úgymond több kapura játszottak (Magyarországon Stolte István¹⁷ bizonyosan közéjük tartozott), és természetesen gyakori motiváció volt a jó pontok gyűjtése is a küszöbönálló új világ előtt.¹⁸

Maga az ellenállás sokfelé irányulhatott, így a német megszállás vagy bármely idegen hatalom (ideértve a Szovjetuniót is) behatolása ellen – de jelenthette a nácizmus, vagy általában véve a diktatórikus berendezkedések elutasítását is. Ideológiai értelemben takarhatott fajvédő tartalmakat (például „svábellenességet”), vagy éppen a szociális és nemzeti forradalmárnak egyszerre tűnő nyilas mozgalom iránti arisztokratikus ellenszenvet is. A való életben azonban leginkább e tényezők időben is változó arányú kombinációiról beszélhetünk az egyes csoportok és személyek esetében.¹⁹ A nemzetközi szakirodalom az ellenállás jelenségét három szintéren vizsgálja: a tengelyállamokban, a Német Birodalom által megszállt államokban és az emigrációban.²⁰ Természetesen ezek a kritériumok nem feltétlenül zárják ki egymást: a szlovák ellenállás történetének egy-egy része például mindhárom értelmezési keretben elhelyezhető.²¹

A fentiekből fakadóan az ellenállás feltérképezését Magyarországon nem 1944. március 19-ével kell kezdenünk. Annál is inkább így van ez, mivel ahogyan szerte Európában, úgy Magyarországon is sok éve működő szervezeti keretekre (például pártokra, egyesületekre, klubokra), valamint személyes kapcsolatokon alapuló hálózatokra épült a meg-

¹⁷ Stolte István (1910–1991): a budapesti tudományegyetemen tanuló diákokat érintő 1932-es kommunista lebukás egyik vádlottja, aki utóbb a magyar politikai rendőrség informátora lett. A második világháború idején a németbarát szélsőjobboldalt bomlasztó pártokban és mozgalmakban tevékenykedett, 1944 őszén pedig a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága környezetében tűnt fel. A háború után több ország hírszerzésével is kapcsolatba került. 1949-ben letartóztatták és a Rajk-per egyik koronatanújaként használták fel. 1956-ban kiszabadult és nyugatra távozott. 1991-ben halt meg Münchenben.

¹⁸ Bartha 2021, 184–193, 267–295.

¹⁹ Uo. 296–297.

²⁰ Ueberschär 2008.

²¹ Rychlík 2011; Stanislav–Mičev 2019.

szállás alatti ellenállás. Legitimisták, liberális demokraták és szociáldemokraták már 1937 őszén megtalálták a közös hangot a nácizmus ellen,²² s az országgyűlés felsőházának konzervatívjai sem szimpatizáltak a totalitárius ideológiákkal és államokkal.²³ Hatását tekintve nem elhanyagolható, hogy a nyilasok ellen felépített kormányzati kampányok legeredményesebb „brandje” éppen az államfő, vagyis Horthy Miklós kormányzó vezérkultusza lett a '30-as évek végére.²⁴ Horthyban bíztak azok a német terjeszkedéstől szorongó, szuverenista fajvédő körök is, melyek az 1938 tavaszán bekövetkező Anschluss után intézményesültek.²⁵ A második Teleki-kormány idején pedig a korporatista, hangsúlyosan „keresztény nacionalista” törekvések kínáltak – a kormányfő által támogatott – alternatívát a nemzetiszocializmus helyett.²⁶ Elsősorban emlékezetpolitikai okokból fontos, hogy a Barbarossahadművelet megindítása (1941. június 22.) után a Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) is aktivizálta magát a „náci imperializmus” és egyidejűleg a „Horthy-fasizmus” ellen. A kommunisták népfrontos kommunikációja lehetővé tette, hogy utóbb saját sikerüknek láttassák a németek vezette „Új Európából” a vereségek hatására egyre inkább kiábránduló közhangulatot.²⁷ A különböző zsidó szervezeteknek pedig élet-halál kérdés volt a nácizmus megállítása.²⁸ A német megszállás idején illegitimitást is vállaló német- és náciellenes erők tehát Magyarországon is zavarba ejtően sokféle ideológiai háttérrel és motivációval rendelkeztek, és nem alkottak monolit csoportot. Innen eredeztethető az ellenállási szervezetek meglepően nagy száma, ami eredményességet hátráltató töredezettséget idézett elő Magyarországon (is).

Az 1989 előtt sulykolt nézetek tükrében talán meglepő, de a társadalmon belüli arányokat tekintve épp a néhány száz nemzetséget számoló honi arisztokrácia vette ki legmarkánsabban a részét a náciellenes küzdelemből Magyarországon. Soraikból nagy arányban kerültek ellenállók a németek és a nyilasok fogságába, esetenként kivégzőosztagai

²² *Nemzeti Újság*, 1937. október 12., 1–2. Vö. Kardos 1998, 249–256.

²³ Püski 2005, 171–172.

²⁴ Turbucz 2015, 221–248.

²⁵ Pócs 2022; Bartha 2023.

²⁶ Romsics 2019.

²⁷ Ebben fontos szerepet játszott Kállai Gyula és számos kiadást megért munkája: Kállai 1965.

²⁸ Novák 2007.

elé.²⁹ Az 1945 után általánossá lett ideologikus megközelítés, mely fasisztákra, antifasisztákra és hezitálókra osztotta a második világháború alatti magyar közéletet, nem is tudott velük mit kezdeni, ahogyan a németbarátból németellenessé lett nagyszámú „átjáróval” sem. Az ellenállás statikus megközelítése eltakarta a nagypolitikai és hadászati változásokkal párhuzamosan olykor igencsak dinamikusan változó politikai véleményeket. A magyar ellenállás retorikája ugyanakkor feltűnően egységes volt, mivel a kommunistáktól a fajvédőig bezárólag szinte minden csoport a magyar függetlenségi hagyományba illesztette (gyakorta igen eltérő) mondandóját.³⁰

A fegyveres ellenállás

A német megszállás és a nyilas hatalomátvétel közti hónapokban a magyar politikai ellenállás összes szervezete propaganda- és lobbimunkát végzett,³¹ ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy a kormányzót igyekeztek rávenni a háborúból és a német szövetségi rendszerből történő kiválásra, valamint a demokratikus reformokra. Az 1944 májusában létrehozott Magyar Front (MF) pártjai – így a kommunista Békepárt³² is – ezt a célt tűzték ki (az MF-ben legalábbis).³³ 1944. október 16. után azonban már semmi esély nem mutatkozott a kiugrásra, hiszen a nyilas diktatúrának Berlin támogatása jelentette a létalapját. Az ellenállás szervezetei ezért létrehozták a Bajcsy-Zsilinszky Endre által vezetett Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságát (MNFFB), mely a fegyveres ellenállást, egészen pontosan az országos szabadságharc nyitányaként felfogott budapesti felkelést tűzte ki elsődleges célként.³⁴

²⁹ Vö. pl. Apponyi György, Csekonics Iván, Dessewffy Gyula, Odescalchi Miklós, Pálffy György és ifjabb Pallavicini György sorsával. Filep 2011.

³⁰ Bartha 2020.

³¹ Ez alól a Magyarországon működő cionisták embermentő hálózatai jelentettek kivételt.

³² A Komintern 1943-as feloszlata után a magyar hatóságok által szinte teljesen szétvert KMP feloszlott, majd a Magyarországon működő vezetéség 1943 júliusában létrehozta a Békepártot. 1944 szeptemberétől ők Kommunista Párt (KP) néven szerepeltek.

³³ Pintér 1970, 49–50. Kovács Imre-interjú (1978, készítő: Bokor Péter). Gépelt. OSZK TIT, Jelzet: TITInt 286. 11.

³⁴ Részletesen: Gazsi 1994; Bartha 2019, 458–472.

A fegyveres ellenállás hagyományos definíciója némileg egyszerűbb, mint az ellenállásé, mivel közkeletűen a fegyverrel, robbanóanyaggal elkövetett német-, illetve kollaboránsellenes tetteket értik e fogalom alatt. Az ekképp felfogott fegyveres ellenállásnak alapvetően két válfaja van: a *merénylet* és a *felkelés*. Idekapcsolhatjuk továbbá az idegen hatalmak által bejuttatott *diverziós* egységeket és a *partizánharcot* is. Utóbbinak elmaradhatatlan kritériuma az irregularitás,³⁵ tehát például a Stauffenberg-féle Hitler-ellenes merénylet nem partizánakció, mivel német főtisztek szervezték és kivitelezték, egyenruhában.³⁶ Hasonlóképpen – az 1945 utáni mítoszépítés ellenére – nem nevezhető partizánalakulatnak a Földes László irányította újpesti ellenállócsoport sem, mely Gidófalvy Lajos tartalékos főhadnagy angyalföldi XIII/1 kisegítő honvéd karhatalmának (KISKA) újpesti őrségeként szerepelt, Gidófalvyéktól kapott egyenruhában, KISKA-papírokkal és KISKA-munícióval.³⁷

A második világháború alatti Magyarországon az első partizánakciók az 1938 és 1941 közti terület-visszacsatolásokhoz kapcsolódnak. Ezeket az újdonsült magyar főhatalom ellen követték el, vélhetően nem magyar identitású személyek, vagyis nem tartoznak tárgykörünkbe.³⁸ Nem mondható el ugyanez a német megszállás idején Magyarországra érkező deszantosokról, melyek kifejezetten németellenes céllal, s gyakorta magyar kötődésű résztvevőkkel indultak útnak. Ilyen volt a brit hírszerző- és szabotázsszervezet, a Special Operations Executive (SOE) által kiképzett és ejtőernyővel 1944. március 13-án délszláv partizánok által ellenőrzött horvát területen ledobott, majd utóbb a magyar hatóságok által felszámolt cionista ellenállócsoport (Szenes Hanna és társai),³⁹ illetve az amerikai Office of Strategic Services (OSS) kötelékéből 1944. október derekán Budapestre érkező „Dallam” csoport. A Dallam-missziót egy amerikai magyar, Keszthelyi Tibor főhadnagy vezette. Őt és társait október 7-én indították útnak Bariból, azzal a céllal, hogy Besztercebánya mellett földet érve szlovák partizánok segítségével

³⁵ Forgács 2020, 22.

³⁶ Vö. Mommsen 2008; Schmidt 2014.

³⁷ Bartha 2021, 219–224.

³⁸ A legismertebb – tömeggyilkosságokba torkolló megtorlásokat kiváltó – esetek az észak-erdélyi bevonulás alatt történtek. Vö. Illésfalvi 2004, 58–68.

³⁹ Baumel–Schwartz 2010, 3–45.

Magyarországra jussanak. A csoport egyik tagja, Magyary Gyula teológusprofesszor személyesen a kormányzónak tolmácsolta a szövetségesek üzenetét október 14-én este.⁴⁰ A csoport egy másik tagja, Kovács Pál főhadnagy („Stefan Cora”) mindeközben hírszerző és szabotázssejt építésébe kezdett Budapesten. Ellenállócsoportját neves sportolók már működő ellenállási hálózatára építette, miközben a magyar ellenállás csúcsszervével, az MNFFB-vel is kapcsolatba került. Kovács, aki egy magyar származású római iparos volt, a megszerzett információkat az OSS lévai bázisára továbbította. 1944. december elején azonban az általa épített sejt lebukott. A nyilaskeresztes hatóságok 47 embert tartóztattak le körükből, többségüket utóbb a német hatóságok közreműködésével kivégezték. Erre a sorsra jutott Kovács is.⁴¹ Keszthelyi mindeközben Szlovákiában maradt, és a szlovák nemzeti felkelés leverése után a partizánokkal a hegyekbe vonult. December 12-én azonban elfogták, s társaival együtt a mauthauseni koncentrációs táborba hurcolták, ahol január végén kivégezték őket.⁴²

Ugyanerre a sorsra jutott a SOE „Windproof”-missziójának vezetője, a német származású John Sehmer őrnagy. Őt és társait, vagyis a Daniels főhadnagyként szereplő, kanadai állampolgárságú Durovecz Andrást, a magyarul is beszélő Zenopian főhadnagyot, valamint Davies tizedest szintén a szlovák partizánok által felügyelt területen dobták le 1944. szeptember 18-án. Sehmerék azzal a megbízással keltek útnak, hogy rábírák a magyar hadsereget a németekkel való szembefordulásra. Besztercebányán komolyan is vették őket, ennek megfelelően már érkezésük másnapján a felkelés parancsnokával, Ján Golian tábornokkal (illetve egy amerikai misszió tagjaival) vacsoráztak.⁴³ Durovecz kései emlékei szerint Goliannal magyarul latolgatták egy szlovák–brit–magyar németellenes katonai együttműködés esélyeit, ami nem lehetetlen, tekintve, hogy a Dombóváron született tábornokot Gólián Jánosként

⁴⁰ Magyary üzenetének az volt a lényege, hogy a szövetségesek a feltétel nélküli megadást várják el Magyarországtól. Fejérdy 2019, 57–69.

⁴¹ Szokolay 2025, 570.

⁴² Pickett 2010.

⁴³ Utóbbi a Green főhadnagy által vezetett, szeptember 17-én Besztercebányára érkezett Dawes-misszó lehetett. Greent, stábjának több tagjával, valamint Keszthelyivel és az SOE Windproof-akcióját vezető Sehmerrel együtt végezték ki Mauthausenben, 1945. január 24-én. Vö. *National Park Service* 2017.

anyakönyvezték.⁴⁴ Végül abban állapodtak meg, hogy míg Sehmer és Davies a felkelők főparancsnokságán marad, Durovecz és Zenopian szeptember 21-én civil ruhában Terényre távozik. Durovecz október első hetének vége felé Ipolyságnál át is lépte a szlovák–magyar határt, hogy kapcsolatokat építsen ki és biztonságos lakást találjon Budapesten, majd egy hét múlva visszatérjen a bázisra.⁴⁵ Bár Durovecz emlékei szerint Nagy Jenő ezredessel sikerült is közvetett összeköttetésbe kerülnie a magyar fővárosban, működése összességében elszigetelt maradt.⁴⁶ A kiugrási kísérlet idején pedig már nem tudott visszajutni, útközben ugyanis hamis papírjaival lebukott.⁴⁷ Egy jelentés szerint a nyilas hatalomátvétel miatt ekkorra már a SOE magyarországi tervei egyébként is „időszerűtlenné váltak”.⁴⁸ A szakirodalom élesebben fogalmaz: eszerint mind a kilenc ideküldött csoportjuk „teljes kudarcot vallott”.⁴⁹

Kelet felől nagyobb volt a forgalom. Ehhez fontos háttér-információ, hogy a két világháború közti Csehszlovákiában a kommunista párt legális alakulat volt, mely tömegpárttá szerveződött. Így az 1938 utáni revíziós sikerek azt is jelentették, hogy a Magyarországon működő kommunisták száma néhány évre (a '40-es évek eleji nagy lebukásokig) a sokszorosára nőtt.⁵⁰ Bár a felvidéki-kárpátaljai kommunista hálózat természetesen csak a föld alatt működhetett a magyar uralom alatt, a Szovjetunió már 1942 legelején megpróbálkozott egy – teljes kudarcral végződő – kárpátaljai deszanttal.⁵¹ 1943 nyarától aztán magasabb fokozatba kapcsolta a Moszkvában felállított Partizánmozgalom Köz-

⁴⁴ Durovecz 1996, 110–111. (Durovecz memoárja több okból kifolyólag is problémás, s csak kellő forráskritikával használható.) Golian családi hátteréhez és gyerekkorához lásd: Vida 2010, 53–54; *FamilySearch* 2024.

⁴⁵ Jelentés. 1944. október 7. TNA HS4/40. No. 38. Windproof Part I. és V. S. Zenopian jelentése. d. n. TNA HS4/41. No. 39. Windproof Part 2 – 1945. és Sehmer jelentései. 1944. szeptember 30. – október 7. TNA HS4/40. No. 38. Windproof Part I. (Köszönöm Martin Poschnak, hogy ezeket a dokumentumokat a rendelkezésemre bocsátotta.) Vö. Durovecz 1975a.

⁴⁶ A történelmi hátteret illetően több pontatlansággal: Durovecz 1975b, c. Egy SOE-forrás szerint Durovecz és Zanopian a Mátrában is tevékenykedett. Térképet is közölve: Schandl 2008.

⁴⁷ Ogden 2010.

⁴⁸ Jelentés. 1944. október 19. TNA HS4/40. No. 38. Windproof Part I.

⁴⁹ Peterecz 2019, 1053. A kudarc okairól részletesen és további magyarországi SOE-akciókról: uo. 1037–1059; Posch 2024.

⁵⁰ Papp 2024, 150.

⁵¹ Borkanyuk Olexa csoportját a hatóságok felszámolták, Borkanyukot kivégezték. Gazsi 1981; Kosztyó 2022.

ponti Törzse. Több, partizániskolákban kiképzett fegyveres ejtőernyős csoportot is ledobtak ellenséges területeken hírszerzési céllal, valamint a németek és szövetségeseik ellen folytatott harci kedv fokozása érdekében. 1944 nyaráig harmincöt szovjet ejtőernyős partizán osztagot vetettek be a visszacsatolt Felvidéken, Kárpátalján és Észak-Erdélyben, mintegy háromszázötven deszantos részvételével (rádiósaik gyakorta nők voltak).⁵² Több sikeres diverzánsakciót hajtott végre a Pataki Ferenc vezette, eredetileg hétfős osztag, mely Kárpátaljáról kiindulva egy több száz fős szervezetet hozott létre. Patakiék 1944 februárjában buktak le; az ellenük lefolytatott monstre per nyomán kétszáz főt ítélték el, sokukat (köztük magát Patakit) ki is végezték. A német megszállás után a magyarországi partizánelhárításba intenzíven bekapcsolódtak a német biztonsági szervek. Akadt dolguk, mivel 1944 nyarától a moszkvai vezetés nagyobb és jobban felszerelt osztagok, illetve egyre több magyar származású diverzáns bevetése mellett döntött. A magyar ejtőernyős kommunista partizánok közül az Uszta Gyula vezette, Kárpátalján bevetett csoportot, Szőnyi Márton Ózd körzetében földet érő alakulatát és Nógrádi Sándor 1944 decemberében már a Salgótarjáni-medencében működő egységét emelhetjük ki. Összességében azonban a hiányosan felkészített ejtőernyősök nem értek el jelentősebb eredményt, mivel a lakosság többsége nem szimpatizált velük,⁵³ a partizánelhárítás pedig sikeresen működött.⁵⁴

Más terepen és az ejtőernyősöktől némileg eltérő módszerekkel harcoltak a KP Fehér Lajos által irányított budapesti akciógárdái. Az akciógárdisták hamisítatlan partizánok voltak, akik 1944 októbere és decembere között vasúti síneket, áramellátót, könyvesboltot és nyilas gyűlést is robbantottak, valamint égbe repítették Gömbös Gyula tabá-

⁵² A magyar ellenállás kevésbé kutatott területe a nők részvétele, holott szerepük jelentős volt szinte minden ellenállási hálózatban. Braun Éva, Edelsheim Gyulai Iлона, Koltói Anna, Kruchina Hilda, Meixner Alice, Steiner Piroska, Szabó Piroska, Szandel Ágnes, Várnai Zseni – csupán néhány kiragadott név körülből. Bartha 2021, 302. A nők szerepéhez a fegyveres ellenállásban, nemzetközi kontextusban lásd: Strobl 2008.

⁵³ A kárpátaljai hangulat csak az összeomlás közeledtével, 1944 kora őszén változott meg. Kosztyó 2022.

⁵⁴ Szőnyit és csoportját likvidálták a csendőrök, Uszta és Nógrádi viszont túlélte a veszélyes vállalkozást. Uszta katonai vezetőként szerepet játszott az 1956 utáni megtorlásban, majd a partizánszövetség főtitkára, később alelnöke lett. Nógrádi 1945 után a Kommunista Párt egyik vezető propagandistájaként tevékenykedett. Liptai 1987, 234–235, 318, 335–336; Kosztyó 2017; Olasz 2018.

ni szobrát. A Fehér-partizánok közt találunk katonaszökevényeket, munkásifiket és „keresztény középosztálybeli” fiatalokat is. A német-, nyilas- és háborúellenességen, valamint a tettvágyon kívül közös volt bennük, hogy egyikük sem volt a KP tagja a robbantások elkövetésekor, oda csupán tetteik jutalmaként nyertek utóbb felvételt. A KP vezetősége elsősorban a párt hatalomra kerüléséért dolgozott, amire a legnagyobb reményt a Budapest felé közelítő Vörös Hadsereg nyújtotta számukra. Fegyveres akcióik célja nem merült ki a lakosság felrázásában; legalább ennyire szolgálta saját pozíciójuk megerősítését is, különösen a háború utáni politikai átrendeződés küszöbén, amikor helyzetük még tisztázatlan volt.⁵⁵ Az akciógárdák tevékenységéből kiemelkedik a Városi (ma: Erkel) Színházba 1944. december 3-ra meghirdetett nyilas nagygyűlés robbantásokkal történő szétzavarása, amit a pártszolgálatosok kiterjedt razziával és több tucat ártatlan üldözött meggyilkolásával toroltak meg. Hasonló megtorlás követte a Kossuth Lajos utcai nyilas könyvesboltban történt december 14-i robbantást, ami után a felbőszült nyilasok nyolc vagy kilenc munkaszolgálatost öltek meg. Holttestüket a könyvesbolt előtt tették közszemlére, a kivégzés okát – bosszú – a nyakukba akasztott táblával demonstrálták.⁵⁶ Összességében azt mondhatjuk, a KP által koordinált fegyveres partizánharc propagandamunka volt, mely főképp a párt háború utáni imázsépítését szolgálta.

Mindehhez azonban hozzá kell tenni, hogy természetesen nem csak a kommunista irányítású akciók jártak megtorlással. A józsefvárosi „Kis Varsó” fegyveres ellenállását is véresen megtorolták a németek és honi kiszolgálóik a nyilas uralom első napjaiban,⁵⁷ de az egyes KIS-KA-alakulatok tagjai által folytatott éjszakai nyilasvadászat is hasonló következményekkel járhatott. Több forrás megemlékezik például a Szabadság téri megtorlásról, amikor is megkínzott és meglőtt üldözötteket

⁵⁵ 1944 késő őszére legalább három kommunista párt működött a trianoni országterületen. A Kádár János által Budapesten vezetett KP mellett a Szegedre érkezett – Kádárék iránt teljesen bizalmatlan – „moszkoviták” (Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Révai József stb.) létrehozták az MKP-t, miközben a fővárosban Demény Pál is szervezte az övéit – esetenként KMP néven. Bár a szimpatizánsok számát illetően Deményék voltak a legerősebb csoport, nem élvezték Moszkva támogatását, így sorsuk 1945-ben hamar megpecsételődött.

⁵⁶ Lévai 1946a, 129; ÁBTL 3.1.9. V-93822, 3–16; ÁBTL 3.1.5. O-14868/1, 173 Vö. Pavlovics 1945; Máthé 2014, 154–156.

⁵⁷ Adler 2019; Bartha 2021, 139–147.

akasztottak fel a tér fáira december 20. környékén. „A Szabadság téren 5 hullá hevert egymás mellett, s mindegyik mellén egy-egy papiros ezzel a felírással: »Egy testvérért öt zsidót!«” – fogalmazott egy naplóíró.⁵⁸ Ennek az esetnek a háttere ugyan nem tisztázott, azt azonban tudjuk, hogy a Radó Imre és Magyar Endre Béla által a belvárosi V/3 KISKA fedésében működő – alapvetően okirat-hamisításra és embermentésre szakosodott – ellenállógóc vesztét is fegyveres akciójuk okozta. A Vig utcában ugyanis németekre lőttek magyar egyenruhába bújt (zsidóként azonosított) ellenállók, és a nyomok (vagyis a hamis papírok) a Visegrádi utcába vezettek. A németek a „Radó–Magyar csoportból” 1944. december 29-én 81 főt végeztek ki a Wesselényi utca 52. alatti kereskedelmi iskolában.⁵⁹

Mint említettük, a KP nem foglalkozott szervezett embermentéssel, és bár csatlakoztak az 1944. november elején megalakított MNFFB-hez, végül nem támogatták Kiss Jánosék tervét, a budapesti felkelést sem. „A Kommunista Párttal a katonai szervezkedés összeköttetése a harmadik értekezlet után, tehát kb. november 12-e után megszakadt, mert a Kommunista Párt tagjai leleplezésüknek veszélyétől félve az összeköttetést teljesen megszüntették, úgyannyira, hogy további sürgetés ellenére sem jelentkeztek többé” – fogalmazott Nagy Jenő ezredes vallomásaiban.⁶⁰ A harc általuk vallott módjáról a KP a *Szabad Népb*en nyilatkozott részletesebben. „A magyar nép fegyveres felszabadítóharcát nem puccsszerveződésből, nem összeesküvés alapján, hanem a tömegek apró harci csoportjainak napi harci vállalkozásain keresztül nőhet ki általános jellegűvé” – fogalmaztak a „Fegyveres harcot!” címet viselő vezércikkükben,⁶¹ jóllehet felfogásuk a lenini elvekkel is élesen szembement. A kommunista forradalmár ugyanis kifejezetten hangsúlyozta, hogy nemcsak propagandaszempontról, de katonailag is elő kell készíteni a felkelést, melynek időpontját nagy gondossággal kell megválasztani. Lenin saját szavaival: „nagy túlerőt kell összpontosítani

⁵⁸ Szekér 2021, 637. (1944. december 20-i bejegyzés.) A gyilkosságot a mentők esetenaplója is megerősíti. Esetnapló, 1944. december 16. – 1944. december 31. OMSZ KGM (1944. december 20-i bejegyzés).

⁵⁹ Bartha 2021, 252–256.

⁶⁰ Nagy Jenő vallomása, 1944. november 30. HIM HL Honvéd Vezérkar Főnökének Bírósága. 1944 – H. 2089. I.

⁶¹ *Szabad Nép*, 1944, 4.

a döntő helyen és a döntő pillanatban, mert különben az ellenség, amelynek jobb a kiképzése és a szervezete, megsemmisíti a felkelőket”.⁶²

A tisztek – a lenini elveknek is megfelelően – úgy tervezték, egy megadott időpontban folyosót nyitnak az ekkor már Soroksár előtt álló Vörös Hadseregnek, miközben a főváros központi részein kirobbantott felkelés résztvevői megszállják a stratégiai pontokat, majd közösen kiszorítják vagy megsemmisítik az ellenséget. Az akció megszervezésére és a részletek kidolgozására azonban a hadi helyzet miatt rendkívül kevés idő maradt. A tisztek által korábban sohasem gyakorolt konspiráció ezért rohammunkában, fegyelmetlenül, a csatlakozandók alapos lekáderezése nélkül zajlott, a németalföldi ellenállás pionírjainak, a holland tiszti ellenállóknak hamvába holt 1940-es kísérletéhez hasonlóan.⁶³ Kiss János és társai egy olyan közegben próbálták meg a (szinte) lehetetlent, ahol a német biztonsági szervek saját gyártású, felkelésre buzdító röplapokkal provokáltak,⁶⁴ ahol a Vörös Hadsereg nem mutatott sok érdeklődést a valódi magyar ellenállók iránt,⁶⁵ s ahol a beépített embereiknek köszönhetően elég jól informált nyilasok megleghangú vezércikkkel igyekeztek a kommunistákat magukhoz édesgetni.⁶⁶ Az eredmény nem is nagyon lehetett más, mint a november 22–23-a éjjelén bekövetkezett nagy lebukás és a megtorlás.⁶⁷

Itt jegyzendő meg, hogy az osztrák tisztek által 1945. április elsején megkísérelt Radetzky-hadművelet katonai célja pontosan ugyanaz volt, mint Kisséké Budapesten: folyosót nyitni a szovjeteknek és két tűz közé fogni a németeket. Maga az osztrák ellenálló csúcsszervezet, a Provisorische Österreichische Nationalkomitee (POEN) szintén erősen emlékeztet az MNFFB-re, többek között azért is, mert ideiglenes államhatalmi szervnek szánták létrehozói. A bécsi ellenálló tisztek sorsa hasonló lett budapesti sorstársaikéhoz: árulás következtében többen lebuktak és hármukat – Karl Biedermann őrnagyot, Alfred Huth szá-

⁶² Lenin 1949, 146.

⁶³ Wieviorka 2019, 116.

⁶⁴ Carl Danielsson budapesti svéd követ számjeltávirata a svéd külügyminisztériumnak. 1944. november 21. Közli: Mihályi–Rohánszky–Tulok 2022, 227.

⁶⁵ Bartha 2021, 79, 170, 189–190, 218, 247, 291, 301.

⁶⁶ Ősi 1944, 1–2.

⁶⁷ A nyilas hatóságok az MNFFB katonai vezérkarát és a bizottság elnökét – vagyis Kiss Jánost, Nagy Jenőt, Tartsay Vilmost és Bajcsy-Zsilinszky Endrét – halálra ítélték és kivégezték.

zadost és Rudolf Raschke főhadnagyot – fel is akasztották. Az osztrák tisztek áldozata azonban nem volt hiábavaló, mivel kapcsolatot találtak a Vörös Hadsereggel, s érdemi információkat adtak át a német védelmi rendszerről. Többek között ennek is köszönhető, hogy a bécsi csata tíz napig sem tartott,⁶⁸ ellenben Budapest bevétele 108 napig húzódó, pusztító városharc lett.⁶⁹

Felfegyverzett ellenállás

A második világháború szomorú példái azt mutatják, hogy – ritka kivételektől eltekintve⁷⁰ – egy németellenes fegyveres felkelés nem remélhetett sikert reguláris hadsereg támogatása nélkül. Erre a legismertebb példa a varsói felkelése, melynek támogatása nem szerepelt a Vörös Hadsereg tervei között. Párizs felszabadítása ellenben stratégiai feladat volt a nyugati szövetségesek számára, akik a francia ellenállást is bevonva a hadműveletbe meg is valósították céljaikat. Ha azonban a partizánharc – mint láthattuk – kontraproduktív, a felkelés reménytelen, joggal merül fel a kérdés: volt-e egyáltalán értelme a fegyveres ellenállásnak? A kérdés megválaszolásához magát a fogalmat kell újragondolnunk a Libik György visszaemlékezése kapcsán említett dilemmák mentén. A személyes tragédiája (zsidó származású édesanyja 1944. május végi öngyilkossága) által is feltüzelt egyetemi tanársegéd néhány robbantóakcióban ugyan maga is részt vett, utóbb mégis érezhetően fontosabbnak – és jelentősebbnek – tartotta a svéd követséggel karöltve végzett embermentő munkát. Önként vállalt veszélyes feladatát svéd „követségi sofőrként”, önmagát KISKA-sként igazolva látta el.⁷¹

A semleges követségek embermentő tevékenységét diplomáciai megfontolások tették lehetővé. Az 1944. október 16-án hatalomra kerülő nyilasok ugyanis súlyt helyeztek arra, hogy Szálasi Ferenc országlását minél több állam elismerje, s ez a szándék bizonyos alkupozíciót ered-

⁶⁸ Stelzl–Marx 2009.

⁶⁹ Részletesen, az ellenállást is érintve: Ungváry 2016. Vö. Nevenkin 2019.

⁷⁰ Ilyen volt a nápolyi felkelők nagy áldozatokat követelő, ám sikeres önfelszabadítása 1943. szeptember utolsó napjaiban. Wieviorka 2019, 262–263.

⁷¹ Libik 1981, 5. (Per Anger előszava) és uo. 30–78. Vö. *Libik Albertné Berger Hajnal gyászjelentése* 1944.

ményezett. A követségek által kiállított (mások által előszeretettel hamisított) Schutzpassok és Schutzbriefek értéke azonban változékony volt, a pártszolgálatosok által uralt utcán pedig nem mindig lehetett érvényt szerezni az iratokban foglaltaknak. Ezzel magyarázható Raoul Wallenberg és társainak együttműködése egyes magyar katonatisztekkel (például Mikó Zoltán vezérkari századossal), csendőrtisztekkel (így Lullay Leó tartalékos csendőr századossal) és rendőrtisztekkel (többek között Tarpataky Zoltán rendőr főfelügyelővel), KISKA-parancsnokokkal (Gidófalvy Lajossal, Zsabka Kálmánnal és Bakos Gézával), valamint a Nyilaskeresztes Párt rendőrségi összekötőjével, Szalai Pállal, vagyis a magyar fegyveres erők döntéshozó pozícióban lévő képviselőivel.⁷² Ezt a fajta kooperációt nevezhetjük *felfegyverzett ellenállásnak*. Jellegzetessége, hogy az esetek döntő többségében nem került sor fegyverhasználatra (vagy robbantásra), a sikeres embermentéshez elegendőnek bizonyult a fegyver, a rang és az egyenruha tekintélye.⁷³ Ezekre viszont szükség volt.

Itt kell megemlíteni, hogy a Nemzetközi Vöröskereszt magyarországi képviselője, Friedrich Born a nyilas uralom alatt maga is revolverrel a zsebében intézkedett, vadabb nyilasok előtt pedig a megfelelő hatás érdekében nem volt rest elő is venni fegyverét, megjegyezve, hogy „jó vadász és igen ismert lövész”.⁷⁴ Raoul Wallenberg az OSS-en keresztül angolszász titkosszolgálati kapcsolatokkal is rendelkezett és egy jó nevű svéd nagyiparos család sarjaként érkezett 1944 nyarán Budapestre.⁷⁵ Mivel azonban korábban a stockholmi polgári védelemnél utcai harcok specialistájaként tevékenykedett, nem esett kétségbe, ha fegyveres testületekkel kellett együttműködnie. Sőt, maga is kamatoztathatta ebbéli tudását, amikor 1944 novemberében az Üllői út 2–4. szám alatt létrehozta Schützling Protokoll névre keresztelt mentőközpontját. A szervezetet egy magyar tartalékos tiszt építette ki, de számíthattak

⁷² Szekeres 1997, 55–67. Karsai 2006; Bartha 2021, 217, 226, 243, 282. További fegyveres kapcsolatokat sorol: Szita 2013, 156.

⁷³ Utóbbi sem lebecsülendő. A gettórendőrségért felelő Domokos Miksa tartalékos százados – a Magyar Zsidók Központi Tanácsának vezető tisztségviselője – is magyar egyenruhában mentette a menthetőket. Novák 2020, 79.

⁷⁴ Lévai 1946b, 158.

⁷⁵ Matz 2012, 118.

csendőrök támogatására, sőt kíséretére is. Wallenberg – Bornhoz hasonlóan – pisztolyt hordott.⁷⁶

A felfegyverzett ellenállás jelentőségét érzékelteti, hogy a Yad Vashem Intézet által adományozott Világ Igaza kitüntetés magyar állampolgárságú jutalmazottjainak messze legnépesebb csoportját a különböző fegyveres testületek tagjai adják.⁷⁷ Jelenleg 883 magyar állampolgárságú Világ Igazát tartanak számon (2023-as adat),⁷⁸ míg 2009-ben ez a szám 725 volt. Az ekképp igazolt magyar embermentők száma regionális összehasonlításban, összevetve a holokauszt áldozatainak országgonkénti számával (vagyis a holokauszt helyi intenzitásával)⁷⁹ nem mondható csekélynek, jóllehet a határok változása és az adatgyűjtés/kitüntetés esetlegességei miatt pontosabb következtetés levonására nincsen lehetőség.

Az embermentés felettébb kockázatos ellenállási forma volt, mivel aki ilyesmire vállalkozott, saját életét és környezete biztonságát kockáztatta. Ugyanakkor ez a fajta ellenállás – a merényletekkel ellentétben – általában nem vezetett demonstratív megtorlásokhoz, a felkelésektől eltérően kevésbé függött külső körülményektől, ellenben egészen bizonyosan volt – emberéletekben mérhető – értelme. Az embermentők működésének, motivációinak és kapcsolatrendszerének behatóbb feltárása ma már igen nehéz feladat, mely ugyanakkor értékes történeti tudást eredményezhet, például elfeledett információkat hozhat felszínre a második világháború alatti társadalomról, valamint az ellenállás szövevényes hálózatairól. A felfegyverzett ellenállásra irányuló kutatómunka ennek a feladathalmaznak egyik fontos eleme lehetne.⁸⁰

⁷⁶ Carlberg 2020, 445, 431, 475. Schützlings Protokollhoz: Jangfeldt 2013, 293–298. Kovács 2015, 288–304.

⁷⁷ Yad Vashem.

⁷⁸ Yad Vashem 2023.

⁷⁹ A számszerű adatokhoz: Karsai 2009, 22. A szerző figyelmeztet, hogy „az egy-egy országban eddig Világ Igazaként kitüntetett nem zsidók száma és az illető országban a holokausztot túlélő zsidók száma között nincs összefüggés”. Uo. 21.

⁸⁰ Még kevésbé ismerjük a vidéki miliók (falvak, tanyák) civil embermentőit, akik a felfegyverzett embermentőktől eltérően kevésbé rendelkeztek hatalommal és kapcsolati tőkével, ám némi élelemmel, vagy éppen egy göré alatti rejtékhellyel érdemben tudtak segíteni az üldözötteken, munkaszolgálatosokon – még ha az esetek többségében csak rövid időre is.

Források

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.9. V-93822, Ifj. Berta Sándor és társa

3.1.5. O-14868/1, Briganti

FamilySearch 2024: Hungary, Civil Registration, 1895–1980. Entry for Gólián János and Gólián Rezső 28 Jan 1906. December 10. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:6JBS-NC91> (letöltve: 2025. február 17.)

Gödöllői Városi Múzeum (GVM)

Juhász Vilma Gyöngyvér visszaemlékezései Gysz.: 9487/12, 5. kazetta.

Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár (HIM HL)

Honvéd Vezérkar Főnökének Bírósága. 1944 – H. 2089. I.

Országos Mentőszolgálat Kresz Géza Mentőmúzeum (OMSZ KGM)

Esetnapló, 1944. december 16. – 1944. december 31.

Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, Történeti Interjúk Tára (OSZK TIT)

Kovács Imre-interjú (1978, készítő: Bokor Péter). Gépelt. OSZK TIT, Jelzet: TITInt 286.

The National Archives (TNA) [Nemzeti Levéltár, Egyesült Királyság]

HS4/40, S.O.E. Czechoslovakia

HS4/41, S.O.E. Czechoslovakia

Sajtóforrások

Durovecz, András 1975a: Emlékezés nagyidőkre. Bejutás magyar területre – partizánvonalon. *Új Szó* (Torontó), február 1., 5.

Durovecz, András 1975b: Emlékezés nagyidőkre. Az ejtőernyős hadműveleti terv bukása. *Új Szó* (Torontó), február 15., 5.

Durovecz, András 1975c: Emlékezés nagyidőkre. Kapcsolatok Ipolyságon – egy partizán epizód. *Új Szó* (Torontó), február 8., 5, 7.

Nemzeti Újság 1937: A körmendi kézfogás. Október 12., 1–2.

Ősi, Antal 1944: A kommunistákhoz. *Összetartás*, 1944. november 21., 1–2.

Pavlovics, K. 1945: Adatok a magyar fasizták vádiratához. *Új Szó*, 1945. április 14., 2.

Szabad Nép 1944: Fegyveres harcot! December 4.

Irodalom

- Adler, Tamás 2019: Józsefvárosi zsidó ellenállás. *Kommentár*, 1, 27–39.
- Bartha, Ákos 2019: *Bajcsy-Zsilinszky Endre. Életút és utóélet*. Budapest, MTA BTK TTI.
- Bartha, Ákos 2020: Az 1944-es ellenállások budapesti sajtója. In Klestenitz, Tibor – Paál, Vince (szerk.) *Médiatörténeti tanulmányok 2020*. Budapest, Médiatudományi Intézet, 89–109.
- Bartha, Ákos 2021: *Véres város. Fegyveres ellenállás Budapesten, 1944–1945*. Budapest, Jaffa.
- Bartha, Ákos 2023: *Törzsökösök, rongyosok, turániak. Németellenes magyar fajvédelem, 1938–1945*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó.
- Bartha, Ákos – Kiss, Réka – Szekér, Nóra (szerk.) 2025: *Ellenállók, 1944–45*. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága.
- Baumel-Schwartz, Judy – Tydor, Judith 2010: *Perfect Heroes: The World War II Parachutists and the Making of Israeli Collective Memory*. Wisconsin, University of Wisconsin Press.
- Boehler, Jochen – Młynarczyk, Jacek 2018: Collaboration and Resistance in Wartime Poland (1939–1945) – A Case for Differentiated Occupation Studies. *Journal of Modern European History*, 16, 2, 225–246.
- Braham, Randolph L. 2010: *A magyarországi holokauszt bibliográfiája* [e-pub]. Budapest, Park.
- Carlberg, Ingrid 2020: *„Itt egy szoba, és rád vár...” Raoul Wallenberg története*. Budapest, Noran.
- Durovecz, Andrew 1996: *My secret mission*. Toronto, Lugus.
- Fejérdy, András (szerk.) 2019: *I was Francis Moly. Dr. Magyary Gyula emlékezései egy titkos politikai-diplomáciai békemisszióról, hét hangszalagon (Róma, 1966–1967)*. Budapest, MTA BTK TTI.
- Filep, Tamás Gusztáv 2011: Koszorú, hiányzó emléktáblákra. Náciellenes magyar arisztokraták a II. világháború idején. *Kommentár*, 2, 61–74.
- Forgács, Balázs 2020: *Gerillák, partizánok, felkelők. Az irreguláris hadviselés elméletének története – korunk kihívásai*. Budapest, Zrínyi.
- Gazsi, József 1981: A Borkanyuk-partizáncsoport. *Hadtörténelmi Közlemények*, 94. évfolyam, 4, 569–596.
- Gazsi, József 1994: A Felszabadító Bizottság. In M. Kiss, Sándor (szerk.) *Magyarország 1944. Fejezetek az ellenállás történetéből*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 182–205.
- Goldberg, Amos 1988: An Interview With Prof. Yehuda Bauer. *Yad Vashem*, https://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%203856.pdf (letöltve: 2022. augusztus 15.).
- Illésfalvi, Péter 2004: „Édes Erdély itt vagyunk...” Az erdélyi bevonulás során történt atrocitásokról. *Pro Minoritate*, 2, 58–78.
- Jangfeldt, Bengt 2013: *Raoul Wallenberg élete*. Budapest, Park.
- Kállai, Gyula 1965: *A magyar függetlenségi mozgalom – 1936–1945*. Budapest, Kossuth.
- Kardos, József 1998: *Legitimizmus. Legitimista politikusok Magyarországon a két világháború között*. Budapest, Korona.
- Karsai, László 1999: Lőni vagy túlélni? *Beszélő*, 4. évfolyam, 7–8, 104–115.
- Karsai, László 2006: Zsidómentők a népbíróság előtt. Tarpataky Zoltán. *Élet és Irodalom*, július 7., 12–13.
- Karsai, László 2009: Előszó a magyar kiadáshoz. In Frojimovics, Kinga – Molnár, Judit (szerk.) *A Világ Igazai Magyarországon a második világháború alatt*. Budapest–Jeruzsálem, Balassi – Yad Vashem, 21–31.

- Koszttyó, Gyula 2017: Az Uszta-Priscsepa partizánosztagek tevékenysége Kárpátalján (1944. augusztus 8. – október 26.). In Dupka, György – Zubánics, László (szerk.) *A Kárpát-medencéből elhurcolt magyar és német rabok nyomában Orosz földön és a Kaukázus országában*. Ungvár–Budapest, Intermix, 127–153.
- Koszttyó, Gyula 2022: „A partizánok kiirtása pedig országos érdektől eltekintve presztizs-kérdés is”. Rekvirálás, szovjet partizánok és változó közhangulat Kárpátalján (1944). *ArchívNET*, 22. évfolyam, 3. <https://www.archivnet.hu/a-partizanok-kiirtasa-pedig-orszagos-erdektol-eltekintve-presztizskerdes-is-rekviralas-szovjet> (letöltve: 2025. június 2.)
- Kovács, Gellért 2015: *Alkonyat Budapest felett. Az embermentés és ellenállás története 1944–45-ben*. Budapest, Libri.
- Lenin, Vlagyimir Iljics 1949: Egy kívülrálló tanácsai. In uő.: *Válogatott művek II*. Budapest, Szikra, 145–148.
- Lévai, Jenő 1946a: *Szürke könyv. Magyar zsidók megmentéséről*. Budapest, Officina.
- Lévai, Jenő 1946b: *Fehér könyv. Külföldi akciók zsidók megmentésére*. Budapest, Officina.
- Levi, Primo 1990: *Akik odavesztek és akik megmenekültek*. Budapest, Európa.
- Libik Albertné Berger Hajnal gyászjelentése 1944: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/148890#> (letöltve: 2022. augusztus 30.)
- Libik, Georg 1981: *Üzenet a lesiklásból*. Stockholm, Invandrarvörlaget.
- Libik, György 1994: 1944. március 19. és 1945. január 15. közötti tevékenységem. 1994. november 15. Kézirat. (A szerző birtokában)
- Liptai, Ervin (szerk.) 1987: *A magyar antifasiszta ellenállás és partizánmozgalom. Kislexikon*. Budapest, Kossuth.
- Máthé, Áron 2014: *A zuglói nyilasok pere 1966–1967*. Budapest, Századvég.
- Matz, Johan 2012: Sweden, the United States, and Raoul Wallenberg’s Mission to Hungary in 1944. *Journal of Cold War Studies*, 14. évfolyam, 3, 97–148.
- Medgyesi, Konstantin 2025: *Egy 20. századi fenegyerek – Libik György az embermentő*. Budapest, Jaffa.
- Mihályi, Balázs – Rohánszky, Mihály – Tulok, Péter 2022: *Budapest ostroma: svéd diplomaták, terror, kitörés*. Budapest, magánkiadás.
- Mommsen, Hans 2008: *Germans Against Hitler: The Stauffenberg Plot and Resistance Under the Third Reich*. London – New York, I. B. Tauris.
- National Park Service 2017: OSS in Action The Mediterranean and European Theaters. Augusztus 7. <https://www.nps.gov/articles/oss-in-action-the-mediterranean-and-european-theaters.htm> (letöltve: 2022. augusztus 18.)
- Nevenkin, Kamen 2019: *A Budapest erőd. A magyar főváros ostroma, 1944–1945*. I–II. Keszthely, PeKo.
- Newman, John Paul – Škodrić, Ljubinka – Ristanović, Rade (szerk.) 2023: *Anti-Axis Resistance in Southeastern Europe, 1939–1945. Forms and Varieties*. Paderborn, Brill–Schöningh.
- Novák, Attila 2007: Ellenállás vagy önmentés? Adalékok az 1944-es magyarországi cionista ellenállás problémájához. *Századok*, 141. évfolyam, 1, 143–166.
- Novák, Attila 2020: Századosi parolira cserélt sárga csillag. In Czókos, Gergely – Kiss, Réka – Máthé, Áron – Szalai, Zoltán (szerk.) 2020: *Magyar hősök. Elfeledett életutak a 20. századból*. Budapest, MCCA–NEB–Mandiner, 76–84.
- Ogden, Alan 2010: *Through Hitler’s Back Door. SOE Operations in Hungary, Slovakia, Romania and Bulgaria 1940–1945* [e-pub]. Barnsley, Pen & Sword Military.

- Olasz, Lajos 2018: A rendvédelmi erők harca a szovjet ejtőernyős partizánok ellen (1943. augusztus – 1944. augusztus). *Rendvédelem-történeti Füzetek*, 56, 71–96.
- Papp, István 2017: *Fehér Lajos. Egy népi kommunista politikus pályaképe*. Budapest–Pécs, ÁBTL–Kronosz.
- Papp, István 2024: *A magyar kommunisták, 1918–1989*. Budapest, Jaffa.
- Peterecz, Zoltán 2019: A brit titkosszolgálat magyarországi tevékenysége a második világháborúban. *Századok*, 153. évfolyam, 5, 1037–1059.
- Pickett, Russ 2010: 1Lt Tibor Keszthelyi. *Find a Grave*, augusztus 7. <https://www.findagrave.com/memorial/56373455/tibor-k-keszthelyi> (letöltve: 2022. augusztus 24.)
- Pintér, István 1970: *A Magyar Front és az ellenállás (1944. március 19. – 1945. április 4.)*. Budapest, Kossuth.
- Pócs, Nándor 2022: *Varjúserég. Kováts Tivadar és a magyar fajvédelem láthatatlan útjai*. Pécs–Budapest, Kronosz–ÁBTL–MTT.
- Posch, Martin 2024: A SOE Csehszlovákiában és Magyarországon a második világháború idején, különös tekintettel a Windproof-misszióra. *Századok*, 158. évfolyam, 2, 315–341.
- Püski, Levente 2005: *A magyar felsőház története 1927–1945*. Budapest, Napvilág.
- Romsics, Gergely 2019: Reform a keresztény nacionalizmus jegyében: egy neokatolikus kísérlet transznacionális vonatkozásai. *Aetas*, 34. évfolyam, 4, 27–48.
- Rychlík, Jan 2011: The Slovak Question and the Resistance Movement during the Second World War. In Teich, Mikuláš – Kováč, Dušan – Brown, Martin D. (szerk.) *Slovakia in History*. Cambridge, Cambridge University Press, 193–205.
- Sárvári, Márta 1988: „A népre kell figyelni”. Wallenberg-től a vízlépcsőig. *Magyar Nemzet*, december 19., 5.
- Schandl, Catherine 2008: Operation Windproof and The Slovak Rising. *Polandinexile.com*. <http://www.polandinexile.com/exile10.htm> (letöltve: 2022. augusztus 18.)
- Schmidt, Eberhard 2014: *The Hitler Conspirator. The Story of Kurt Freiherr von Plettenberg and Stauffenberg's Valkyrie Plot to Kill the Führer*. Pen & Sword Books – Frontline Books.
- Stanislav, Ján – Mičev, Stanislav 2019: *The Legacy of Freedom. A Baedeker on Anti-Fascist Resistance and Slovak National Uprising*. Banská Bystrica, Museum SNP.
- Stelzl-Marx, Barbara 2009: Carl Szokoll und die Operation „Radetzky”. Militärischer Widerstand in Wien 1945 im Spiegel sowjetischer Dokumente. In Schindler, Christine (szerk.) *Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes, Jahrbuch 2009. Schwerpunkt: Bewaffneter Widerstand, Widerstand im Militär*. Wien, LIT Verlag, 95–114.
- Strobl, Ingrid 2008: *Partisanas: Women in the Armed Resistance to Fascism and German Occupation (1936–1945)*. Edinburgh–Oakland (West Virginia), AK Press.
- Szekeres, József 1997: *A pesti gettók 1945 januári megmentése. „A magyar Schindler” – Szalai Pál visszaemlékezései és más dokumentumok alapján*. Budapest, BFL.
- Szekér, Nóra (szerk.) 2021: *Miniszter a frontvonalban. Zsindely Ferenc naplója, 1941. február 25. – 1946. március 9.* Budapest–Pécs, ÁBTL–Kronosz.
- Szita, Szabolcs 2013: A humánum erejével. Raoul Wallenberg akciói 1944 novemberében. In Molnár, Katalin (szerk.) *Társadalom – demokrácia – szolidaritás. Tanulmánykötet Kozáry Andrea tiszteletére*. Budapest, L'Harmattan, 148–158.
- Szokolay, Domokos 2025: Sportemberek ellenállási mozgalma és az amerikai titkosszolgálat. A Dallam csoport Magyarországon. *Századok*, 159. évfolyam, 3, 555–583.
- Turbucz, Dávid 2015: *A Horthy-kultusz 1919–1944*. Budapest, MTA BTK TTI.
- Ueberschär, Gerd R. (szerk.) 2008: *Handbuch zum Widerstand gegen Nationalsozialismus und Faschismus in Europa 1933/1939 bis 1945*. Berlin – New York, De Gruyter Saur.

- Ungváry, Krisztián 2016: *Budapest ostroma*. Hetedik, bővített kiadás. Budapest, Corvina.
- Vida, Csaba 2010: A magyar föld szülötte, a csehszlovák haderő katonája és a szlovák fasisztaellenes felkelő: gondolatok Ján Goliánról. *Valóság*, 53. évfolyam, 9, 53–64.
- Wieviorka, Olivier 2019: *The Resistance in Western Europe, 1940–1945*. New York, Columbia University Press.
- Yad Vashem*: The Righteous Among the Nations Database. <https://righteous.yadvashem.org/?searchType=all&language=en> (letöltve: 2022. augusztus 17.)
- Yad Vashem* 2021: Names and Numbers of Righteous Among the Nations – per Country & Ethnic Origin, as of January 1, 2021. <https://www.yadvashem.org/righteous/statistics.html> (letöltve: 2022. augusztus 17.)
- Yad Vashem* 2023: Names and Numbers of Righteous Among the Nations – per Country and Ethnic Origin, as of January 1, 2023. <https://www.yadvashem.org/righteous/statistics.html> (letöltve: 2025. február 17.)